

Ἡ ἑκατονταετῆς συμβολή τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία στὸ Κανονικὸ Δίκαιο

Μ. Ἐκκλησιάρχου
κ. Ἀετίου (Νικηφόρου)*

Εἰσαγωγή – Ὁρολογικὲς διευκρινίσεις

Ἡ συμμετοχὴ σὲ ἐπετειακὲς ἐκδηλώσεις τιμῆς ἐνέχει συχνὰ τὸν κίνδυνο ἐξωραϊσμοῦ τοῦ τιμωμένου εἰς βάρος τῆς ἀντικειμενικῆς ἀποτιμήσεως τῶν πεπραγμένων του. Ἐν προκειμένῳ ὅμως ἡ πραγματοποίηση τοῦ δευτέρου συνεδρίου ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία, ἥδη δύο ἔτη μετὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις πανηγυρικοὺς ἐορτασμούς¹, προσφέρει κατάλληλο ἔδαφος καὶ τίς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ μία νηφάλια ἀξιολόγηση τῆς συμβολῆς τοῦ ἐπιστημονικοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ τίτλος τῆς παρουσίας μελέτης ἴσως νὰ προκαλῇ ἔκπληξη καὶ ἀπορία, δεδομένου ὅτι ἡ Θεολογία δὲν ἀποτελεῖ περιοδικὴ ἔκδοση εἰδικευμένη στοὺς κλάδους τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ὅπως τὰ Νομοκανονικά² σήμερα, ἢ παλαιότερα ὁ Χριστιανός³ καὶ τὸ Ἀρχεῖον

* Ὁ πανοσιολ. Μ. Ἐκκλησιάρχης κ. Ἀέτιος (Νικηφόρος), Διευθυντὴς τοῦ Ἰδιαιτέρου Γραφείου τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, εἶναι διδάκτωρ Νομικῆς καὶ ἑταῖρος τοῦ Centre for Law and Religion τοῦ Cardiff University.

1. Βλ. τὰ πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου γιὰ τὰ 100 χρόνια τοῦ περιοδικοῦ στὰ τεύχη Θεολογία 95, 1-3 (2024).

2. Ἐξαμηνιαία ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου. Κυκλοφορεῖται ἀπὸ τὸ ἔτος 2002, μὲ ἰδρυτὴ-διευθυντὴ τὸν Ὁμότ. Καθηγητὴ Ἰω. Μ. Κονιδάρη.

3. Ἀρχικῶς μηνιαία καὶ ἀπὸ τὸ 1983 τριμηνιαία ἐπιθεώρηση Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Κυκλοφορήθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1961-1993, μὲ ἰδρυτὴ τὸν Ἰω. Θ. Παναγόπουλο (1961-1980) καὶ μετέπειτα διεύθυνση ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου Προκόπιο καὶ τοὺς Καθηγητὲς Θ. Ἰ. Παναγόπουλο, Γ. Α. Πουλῆ. Βλ. Ἰω. Φειδᾶ καὶ Π. Ἐ. Χριστινάκη.

Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου⁴, ἀλλὰ περιοδικὸ γενικῆς ὕλης, ὅπως διευκρινίζεται στὸν πρόλογο τοῦ πρώτου τεύχους του⁵. Καὶ ὅμως, ἤδη ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῶτο τεῦχος, τὸ Κανονικὸ Δίκαιο κάνει δυναμικὴ ἐμφάνιση μέσῳ τῆς συμβολῆς τοῦ μεγάλου Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου (1887-1969), ὁ ὁποῖος ἐπέλεξε νὰ συμμετάσχη μὲ ἄρθρο του περὶ τῆς «μυστηριακῆς ἐννοίας τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς»⁶. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὰ πανεπιστημιακὰ ἔδρανα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀκύρωση τοῦ διατάγματος μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀπολυθεῖ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1920 ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς⁷, ὁ «πολύς» Καθηγητὴς σφραγίζει μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ του κῦρος τὴ νέα θεολογικὴ προσπάθεια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ πρῶτο αὐτὸ δημοσίευμα τοῦ Ἀλιβιζάτου στὴ Θεολογία, πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀριότητα τῆς πραγματεύσεως τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ζητήματος καὶ τὴ βαρύτητα τῆς γνώμης τοῦ συγγραφέως, κρίνεται σημαντικὸ καὶ σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο, καθὼς ἔδωσε τὴν κατεύθυνση ποὺ ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ περιοδικὸ στὸ πεδίο αὐτό. Ὁ Ἀλιβιζάτος ἤθελε τὸ Ὁρθόδοξο Κανονικὸ Δίκαιο διαλεγόμενον τόσο μὲ τοὺς ἄλλους κλάδους, ἐν προκειμένῳ μὲ τὴ Λειτουργικὴ Θεολογία, ὅσο καὶ μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς Ὁμολογίες, ὅπως στὴν περίπτωσιν αὐτὴ μὲ τὴν κανονικὴ παράδοση τῆς Ἀγγλικανικῆς Κοινωνίας.

Καὶ πράγματι, ἡ παρακαταθήκη αὐτὴ τοῦ Ἀλιβιζάτου παρέμεινε σεβαστὴ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἑκατονταετοῦς βίου τῆς Θεολογίας. Τὸ Κανονικὸ Δίκαιο δὲν ἀντιμετωπίσθηκε ὡς ἓνας κλειστὸς καὶ φοβικὸς κλάδος. Ἀντιθέτως, παρουσιάζεται ὡς δεκτικὸ στὰ ἐρεθίσματα τῶν καιρῶν, διαρκῶς ἐν ἐξελίξει καὶ ἀνοικτὸ σὲ μεθοδολογικὲς προκλήσεις.

4. Ἐτήσια ἐλληνορθόδοξη νομοκανονικὴ ἐπιθεώρηση. Κυκλοφορήθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1946-1981, μὲ ἰδρυτὴ καὶ ἀρχικὸ διευθυντὴ τὸν Π. Ἰω. Παναγιωτάκο (1946-1965) καὶ μετέπειτα διευθυντὴ τὸν Ἰω. Μ. Πετριτάκη (1966-1981).

5. Βλ. τὸ ἐκ τῆς Διευθύνσεως «Προλογικόν», Θεολογία 1, 1 (1923), σσ. 5-6.

6. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ μυστηριακὴ ἐννοία τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς», Θεολογία 1, 1 (1923), σσ. 68-95.

7. Βλ. βιογραφία περὶ τοῦ Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου εἰς Κ. Δ. Μουρατίδης, Ὁ Καθηγητὴς Ἀμίλκας Σπυρ. Ἀλιβιζάτος: Βίος, Δράσεις καὶ Συγγραφικὸν ἔργον, (ἀνάτυπον), Ἀθῆναι 1968, σ. 20.

Βεβαίως, στο μνημειώδες άρθρο⁸ του Άλιβιζάτου «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας»⁹, γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ ὁποίου ὡς ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου ἐπέλεξε τὴ Θεολογία, ἀναφέρεται ὅτι «σήμερον δὲν ὑφίσταται διαφορὰ μεταξὺ τῶν ὅρων “Κανονικόν” καὶ “Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον”, διότι οὐδέτερον τούτων δύναται νὰ ἐξετασθῇ μονομερῶς ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν κανόνων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν (πολιτειακῶν) διατάξεων, καθ’ ὅσον οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δευτέρων καὶ αἱ δεύτερα ἀναγκαῖα τῶν πρώτων συμπληρώματα»¹⁰.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι, συμφώνως πρὸς τὸν ὡς ἄνω ὀρισμὸς, ὁ τίτλος τῆς παρούσης μελέτης ἐμφανίζεται προβληματικὸς, καθὼς ὁ τίτλος φαίνεται νὰ ὑπονοῇ τὴν αὐτοτέλεια τοῦ Κανονικοῦ ἀπὸ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο¹¹. Μία τέτοια θεώρηση ὅμως θὰ παραγνώριζε τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Άλιβιζάτου στὸ τελευταῖο προπολεμικὸ τεῦχος τῆς Θεολογίας τὸ 1940, οἱ δύο κλάδοι βρισκόνταν ἀκόμη σέ «ἀναζήτηση ταυτότητος»¹², λόγῳ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι στὶς Νομικὲς καὶ Θεολογικὲς Σχολὰς τῆς χώρας συχνὰς ἦταν οἱ ἀλλαγές ὄχι μόνον στὸ ὄνομα τῆς ἑδρας ἢ τοῦ μαθήματος ποὺ διδασκόταν, ἀπὸ «Κανονικόν» σέ «Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον», καὶ ἀντιστρόφως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ διδάσκοντος ἀκόμη ἀπὸ τὴ μία ἑδρα στὴν

8. Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη εἶναι ὅ,τι ἐγγύτερο μᾶς ἔχει ἀφήσει ὁ σπουδαῖος κανονολόγος σὲ αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὡς «σύστημα», μὲ τὴν ἔννοια ποὺ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος αὐτὸς στοὺς τίτλους διαφόρων νομικῶν ἐγχειριδίων ὡς δηλωτικὸς τῆς αὐστηρῶς δομημένης, λογικῆς, περιεκτικῆς καὶ μεθοδικῆς παρουσίας τῆς καλυπτομένης σὲ αὐτὰ ὕλης. Βλ., λόγου χάριν, Π. Ἰ. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ΄: *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας* καὶ τόμ. Δ΄: *Τὸ Δίκαιον τῶν Μοναχῶν*, ἐκδ. Μυρτίδου, Ἀθῆναι 1962 καὶ 1957, ἀντιστοίχως.

9. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 18, 1-2 (1940), σσ. 29-58.

10. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον...», ὁ.π., σ. 31.

11. Ἰδίως ἂν συνυπολογισθῇ ὅτι στὴν ἴδια θεματικὴ αὐτὴ τοῦ συνεδρίου προηγήθηκε μελέτη τοῦ ἐλλογιμ. Καθηγητοῦ κ. Γεωργίου Ἀνδρουτσόπουλου περὶ τῆς προσφοράς τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* στὸν κλάδο τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου (βλ. σσ. 85-101).

12. Βλ. τὴν τότε πρόσφατη μελέτη τοῦ Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτου, «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ», στό: *Ἐκατονταετηρίς 1837-1937 - Ἐπιστημονικαὶ Συμβολαί*, ἐκδ. Πυρσοῦ, Ἀθῆναι 1937, σσ. 1-22.

ἄλλη¹³, ὅπως λόγου χάριν ἡ μετάθεση τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Κωνσταντίνου Ράλλη (1867-1942) ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν στὴν ἔδρα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου¹⁴. Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο κλάδων, μὲ τὴ Νομικὴ Σχολὴ νὰ κρατᾷ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο καὶ τὴ Θεολογικὴ τὸ Κανονικόν, εἶναι μεταγενέστερη ἐξέλιξη.

Ἡ ρευστότητα αὐτὴ ἀποτυπώνεται καὶ στὸν τίτλο ποὺ ἐπέλεξε ὁ διακεκριμένος Καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Ἀναστάσιος Χριστοφιλόπουλος (1912-1998) γιὰ τὴν περιοδικὴ ἔκδοση στὴ Θεολογία τῆς κατ' ἔτος βιβλιογραφίας τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ὁρθόδοξου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου». Ὁ ὅρος Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον ἐν προκειμένῳ χρησιμοποιεῖται μὲ εὐρύτητα, ἐμπερικλείων καὶ τοὺς δύο κλάδους. Καὶ τοῦτο προκύπτει ὅχι μόνον ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς συγκεντρωθείσης βιβλιογραφίας, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ ἄρθρα, ἂν ὅχι κυρίως ἄρθρα, Κανονικοῦ Δικαίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ φημισμένο διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ διακεκριμένου νομομαθοῦς Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ὅπου διευκρινίζεται ὅτι ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν δύο κλάδων «στερεῖται παρ' ἡμῖν οὐσιώδους πρακτικῆς σημασίας» καὶ «καθίσταται μόνον ὀρολογικὴ»¹⁵. Ἀνεξαρτήτως πάντως τῆς ὀρολογικῆς αὐτῆς ἐπιλογῆς τοῦ Χριστοφιλοπούλου εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὸ ἔτος 1957 μέχρι καὶ τὸ ἔτος 1983, τὸ περιοδικὸ Θεολογία παρεῖχε στοὺς ἀναγνώστες του τὸν πλέον ἔγκυρο καὶ πλήρη ἐλληνικὸ καὶ ξενόγλωσσο βιβλιογραφικὸ κατάλογο Κανονικοῦ Δικαίου, καλύπτοντας περίοδο τριάντα περίπου ἐτῶν¹⁶.

13. Βλ. τὴν ἀνάλυση τῆς Εἰρήνης Χριστινάκη, «Οἱ σπουδὲς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὡς πέρασμα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν στὴν Κοινωνίαν», στό: *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συμποσίου: 180 χρόνια Θεολογικῶν Σπουδῶν στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν (1837-2017)*, ἐκδ. Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων Ε.Κ.Π.Α., Ἀθήνα 2018, σσ. 523-532, ἐδῶ σ. 524.

14. Περὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς σταδιοδρομίας τοῦ Κωνσταντίνου Ράλλη βλ. Ἰω. Κ. Καρακώστα, *Ἱστορία τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν: Β' Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον (1863-1911)*, ἐκδ. Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2014, σσ. 287-289, ἐδῶ σ. 289.

15. Ἀν. Π. Χριστοφιλόπουλος, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἀθήναι 1965, σσ. 12-13.

16. Βλ. Ἀν. Π. Χριστοφιλόπουλος, «Τὸ Ἑλληνικὸν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη [1954-1983]», *Θεολογία* 28, 2-4 (1957), σσ. 134-156, 293-299 καὶ 457-468· 29, 2-3 (1958), σσ. 125-135 καὶ 312-322· 30, 3-4 (1959), σσ. 313-323 καὶ 503-512.

Ι. Ἡ Θεολογία ὡς βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς τοῦ Ὁρθοδόξου Κανονικοῦ Δικαίου

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀναδεικνύει μία πρώτη, λιγώτερο ἀναμενόμενη, ἀλλὰ σπουδαία συμβολὴ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*: τὴ λειτουργία του ὡς «ζωντανοῦ» βιβλιογραφικοῦ ὁδηγοῦ τοῦ Ὁρθοδόξου Κανονικοῦ Δικαίου. Ἡ λειτουργία αὐτὴ καθίσταται προφανὴς στὴν περίπτωσι τῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων τοῦ Χριστοφιλοπούλου. Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητα παροῦσα καὶ σὲ κάθε ἄλλη μελέτη ποὺ ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ στὴν ὑπερεκατονταετῇ πλέον κυκλοφορία του. Γιὰ παράδειγμα, ποιὸς θὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Ὁρθοδόξου Κανονικοῦ Δικαίου χωρὶς νὰ ἀνατρέξῃ καὶ νὰ παραπέμψῃ τὴ μελέτη τοῦ Ἀλιβιζάτου «Ἡ κωδικοποιήσις τῶν ἱ. Κανόνων “τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν” τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας»¹⁷; Τρανὴ ἀπόδειξις ἀποτελεῖ ἡ φημισμένη διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ τότε νεαροῦ Ἀρχιμανδρίτου Βαρθολομαίου Χ. Ἀρχοντῶν (νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), *Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. Κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, στὴν ὁποία ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀναφορὲς στὸ ἐν λόγω ἄρθρο τοῦ Ἀλιβιζάτου στὴ *Θεολογία*¹⁸. Ἡ ποιὸς θὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος τοῦ αὐτοκεφάλου κατὰ τὴν προσυνοδικὴν διαδικασίαν τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου ἄνευ ἀναλύσεως τοῦ μνημειώδους ἁρθροῦ τοῦ Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα «Ἀρχαί, κρατήσασαι ἐν τῇ ἀνακηρύξει τοῦ αὐτοκεφάλου»¹⁹; Τὸ ἴδιο

31, 2-3 (1960), σσ. 334-343 καὶ 444-453· 33, 1-2 (1962), σσ. 144-155 καὶ 302-314· 34, 1-2 (1963), σσ. 152-162 καὶ 297-307· 35, 2-3 (1964), σσ. 319-330 καὶ 469-480· 36, 3-4 (1965), σσ. 482-492 καὶ 651-663· 38, 3-4 (1967), σσ. 487-500 καὶ 646-660· 40, 4 (1969), σσ. 507-533· 42, 1 (1971), σσ. 618-649· 44, 3-4 (1973), σσ. 727-768· 46, 3 (1975), σσ. 626-661· 48, 4 (1977), σσ. 948-977· 50, 4 (1979), σσ. 1011-1047· 52 (1981), σσ. 861-894 (ἀπὸ κοινοῦ μὲ Βασιλικὴ Λεονταρίου)· 54, 4 (1983), σσ. 884-920 (ἀπὸ κοινοῦ μὲ Βασιλικὴ Λεονταρίου).

17. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ Κωδικοποιήσις τῶν ἱ. Κανόνων “τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν” τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 29, 4 (1958), σσ. 475-496.

18. Βλ. Β. Χ. Ἀρχοντῶν, *Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. Κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, ἐκδ. Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 39 (καὶ ὑποσημ. 1 καὶ 2), 49-50 (καὶ ὑποσημ. 4), 102-103 (καὶ ὑποσημ. 4), 105 (καὶ ὑποσημ. 1), 129 (καὶ ὑποσημ. 3).

19. Π. Ν. Τρεμπέλας, «Ἀρχαί κρατήσασαι ἐν τῇ ἀνακηρύξει τοῦ αὐτοκεφάλου», *Θεο-*

ἔρώτημα ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὴ μελέτη τῶν κειμένων-ἀποφάσεων τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Ἰούνιος 2016) ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο τεύχη τὰ ὁποῖα ἡ Θεολογία ἀφιέρωσε στὰ ἐν λόγῳ κείμενα μὲ εἰδικὲς μελέτες καὶ ἀπὸ διακεκριμένους κανονολόγους²⁰.

II. Οἱ περὶ Κανονικοῦ Δικαίου μελέτες τῆς Θεολογίας ὡς πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ προσωπικῆς ἱστορίας

Συγχρόνως, οἱ δημοσιευθεῖσες συμβολὲς στὸ περιοδικὸ ἐμπεριέχουν καὶ ψηφίδες μνήμης τῆς εὐρύτερης ὅχι μόνον ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ 20οῦ καὶ τοῦ 21ου αἰῶνος. Ἀξίζει λόγου χάριν νὰ ἐπισημανθῇ, ὅτι, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προπολεμικῶν ἐτῶν 1939-1940, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ μετάβαση τῆς Θεολογίας ἀπὸ τὴν πρώτη στὴ δευτέρα περίοδο κυκλοφορίας της, συνεπεία τῆς ἐκδημίας τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Α΄ (Παπαδοπούλου, 1868-1938), τοῦ καὶ ἱδρυτοῦ τοῦ περιοδικοῦ²¹, σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἔκδοσή του εἶχε καὶ ὁ νεαρὸς τότε διάκονος Ἱερώνυμος Κοτσώνης (1905-1988), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ Ἐκκλησία, τοῦ ἐπισήμου Δελτίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος²².

Κατὰ τὴ σύντομη αὐτὴ περίοδο ὁ μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Ἱερώνυμος Α΄ δὲν κατόρθωσε νὰ δημοσιεύσῃ κάποια μελέτη του εἴτε στὰ τέσσερα τεύχη τῆς Θεολογίας τοῦ ἔτους 1939 εἴτε στὸ μοναδικὸ διπλὸ τεῦχος ποὺ πρόλαβε νὰ ἐκδοθῇ τὸ ἔτος 1940, στίς 18

λογία 28, 1 (1957), σσ. 5-22.

20. Βλ. Θεολογία 87, 1-2 (2016).

21. Βλ. τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου, «Προλογικόν», Θεολογία 18 (1940), σ. 3: «Ἡ Θεολογία διακόφασα τὴν ἔκδοσιν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἱδρυτοῦ αὐτῆς τοῦ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Κυροῦ Χρυσοστόμου, ἐπανεκδίδεται τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀπὸ τῆς σήμερον εἰς δευτέραν περίοδον».

22. Βλ. σχετικῶς Εὐ. Θεοδώρου, «Κοτσώνης Ἱερώνυμος», Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. Ζ΄, Ἀθῆναι 1965, σσ. 919-921.

Ὁκτωβρίου²³, δέκα μόλις ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου. Ἄρθρα του, ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀρχιμανδρίτου, ἐμφανίσθηκαν πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὰ ἔτη 1956-1957, ἐν ὧσι τῆς ἐπικειμένης ἐκλογῆς του ὡς Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὸ 1959²⁴. Τὰ δημοσιευθέντα κείμενά του ἐξετάζουν περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκονομίας²⁵ καὶ ἀπετέλεσαν τμῆμα τῆς αὐτοτελεῶς ἐκδοθείσης μονογραφίας του τὸ ἔτος 1957, *Προβλήματα τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας»*²⁶.

Συναφῶς, ἡ μὴ ἔκδοση τευχῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐτῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος ἑλληνικοῦ Ἐμφυλίου (1941-1948) ἀποτελεῖ διαρκῆ ὑπόμνηση τῶν βασάνων τῆς φρικτῆς κατοχῆς καὶ τῶν δεινῶν τοῦ ἀδελφοκτόνου πολέμου. Στὸν δὲ πρῶτο μεταπολεμικὸ τόμο (ΙΘ') τοῦ περιοδικοῦ, ὁ ὁποῖος κάλυψε τὸ κενὸ τῶν ἐτῶν αὐτῶν, τὸ Κανονικὸ Δίκαιο δεσπόζει ἐκ νέου μὲ βαρυσήμαντο ἄρθρο καὶ πάλι τοῦ Ἀλιβιζάτου, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε κλείσει ὁ προπολεμικὸς κύκλος τῆς *Θεολογίας*²⁷, περὶ τῆς «ἀναγνωρίσεως τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ»²⁸.

Ἡ ἔκδοση τοῦ ἁρθρου αὐτοῦ ἄσκησε σημαντικὴ ἐπίδραση καὶ στὸ σχετικὸ ἔργο τῆς Κανονικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περὶ ἐξετάσεως τῶν αἰτη-

23. Βλ. τὴν ἡμερομηνία στὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηνῶν Χρυσάνθου, «Προλογικόν», ὅ.π., σ. 3: «Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Ὁκτωβρίου 1940».

24. Περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱερωνύμου Κοτσῶνη ὡς Καθηγητοῦ βλ. Εὐ. Θεοδώρου, «Κοτσῶνης...», ὅ.π., σ. 919.

25. Βλ. Ἱερ. Ἱ. Κοτσῶνης, «Ἰδιάζουσα περίπτωσις “Ἐκκλησ. Οἰκονομίας”: Ἡ Θ. Εὐχαριστία μεταφερομένη ὑπὸ μὴ Χριστιανῶν γυναικῶν», *Θεολογία* 27, 4 (1956), σσ. 513-532 καὶ ὁ ἴδιος, «Περὶ τοῦ κύρους τῆς ἱερωσύνης τῶν Ἀγγλικανῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 28, 3 (1957), σσ. 354-375 καὶ 28, 4 (1957), σσ. 532-549. Μοναδικὴ ἐξαίρεση, ἐξ ἐπόψεως θεματικῆς, ἀποτελεῖ ἡ ἐπίσης δημοσιευθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1957 μελέτη τοῦ ἰδίου, «Διάλογος ἐκ τῆς κατὰ τὸν β' αἰ. τελετῆς τοῦ Βαπτίσματος», *Θεολογία* 28, 1 (1957), σσ. 82-90.

26. Ἱερ. Ἱ. Κοτσῶνης, *Προβλήματα τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας»*, ἐκδ. Ἡ Δαμασχός, Ἀθῆναι 1957.

27. Μὲ τὸ προαναφερθὲν ἄρθρο του «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

28. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», *Θεολογία* 19, 1 (1941-1948), σσ. 18-52.

μάτων ἐντάξεως εἰς τὸ Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας «τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοξασμένων προσώπων», ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὰ ἀκολουθούμενα κριτήρια πρὸς ἁγιοκατάταξιν, ἀλλὰ κυρίως ὡς πρὸς τὴν κεντρικὴ καὶ θεμελιώδη παραδοχὴ τοῦ Ἀλιβιζάτου, ὅτι «ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ προβαίνει ἐξ ἀποκλειστικῆς τῆς πρωτοβουλίας εἰς τὴν “ἀνακήρυξιν” ἁγίου, διότι τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον ἀποκλειστικῶς ταύτης, ἀλλὰ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας», τῆς «γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως ποιμένων τε καὶ ποιμαινομένων»²⁹. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ, ἡ Κανονικὴ Ἐπιτροπὴ ὑπογραμμίζει ἔκτοτε σταθερὰ στὶς ἐκθέσεις τῆς ὅτι «ἡ κοινὴ συνείδησις τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας διαπιστώνει τοὺς πραγματικοὺς Ἁγίους», παραπέμπει δὲ ρητῶς στὴν ὡς ἄνω μελέτη τοῦ Ἀλιβιζάτου, μεταφέροντας αὐτολεξεῖ τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κανονολόγου, ὅτι ἡ πάνδημος αὕτη ἀναγνώρισις δέον νὰ ἀποτελέσῃ «οἶονεὶ καὶ τὴν ἐπικυρωτικὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας»³⁰.

Ἀκόμη πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ, ἡ μικρὴ ὑποσημείωση στὴν πρώτη σελίδα τῆς ἀνακοινώσεως ποὺ ετοίμασε ὁ Ἀλιβιζάτος στὴ γαλλικὴ γλῶσσα «περὶ ἐξαιρέσεων τινῶν ἐξασκήσεως ποιμαντορικῆς φροντίδος παρὰ Μοναστηρίων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ»³¹ γιὰ τὸ Βυζαντινολογικὸ Συνέδριον Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 1955. Στὴν ὑποσημείωση αὕτη, ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει μὲ ἔκδηλη θλίψη καὶ ἀγανάκτηση ὅτι ἀπέσυρε τὴν ἐν λόγω ἀνακοίνωση ἀπὸ τὸ συνέδριον καὶ ἀποφάσισε νὰ τὴ δημοσιεύσῃ στὴ Θεολογία, «μετὰ τὰ ἀπαίσια συμβάντα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου», ἐννοώντας τὰ Σεπτεμβριανά³², ἡ θλιβερὴ 70ὴ ἐπέτειος τῶν ὁποίων συμπληρώθηκε στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 2025.

29. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἀγίων...», ὅ.π., σ. 44.

30. Βλ., λόγου χάριν, τὴν ἔκθεσιν τῆς Κανονικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ 25ης Νοεμβρίου 2013 περὶ ἁγιοκατατάξεως τοῦ ἱερομονάχου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου.

31. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Quelques cas exceptionnels de juridiction pastorale de monastères dans l'Église Grecque Orthodoxe», *Θεολογία* 27, 1 (1956), σσ. 19-22.

32. Βλ. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Quelques cas exceptionnels...», ὅ.π., σ. 19 (ὑποσημ.): «Πολὺ πρὸ τῶν γεγονότων τῆς 6ης Σεπτεμβρίου, διὰ τὴν δημιουργουμένην ὁλοὲν ἀποπνικτικωτέραν ἀτμόσφαιραν ἐν Τουρκίᾳ ἐναντίον τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἀπέσυρα δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸ προεδρεῖον τοῦ Συνεδρίου τὴν συμμετοχὴν μου εἰς αὐτό. Μετὰ δὲ τὰ ἀπαίσια συμβάντα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου ἐθεώρησα καθήκον μου νὰ ἀποσύρω καὶ τὴν ἀνακοίνωσίν μου, δημοσιευομένην ἐνταῦθα».

Δέν είναι λίγες οί φορές πού ἄρθρα συνδέονται καί μὲ προσωπικές ιστορίες τῶν συγγραφέων τους, ὅπως ἡ ἐπεισοδιακὴ τριλογία περὶ τῆς «ποινῆς τῆς ἐκπτώσεως» στὰ πρῶτα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, ἡ ὁποία ξεκίνησε μὲ ἀπάντηση³³ τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Μελετίου (Σακελλαροπούλου, 1852-1933)³⁴, σὲ προηγηθεῖσα μελέτη τοῦ Ἀλιβιζάτου ἐπὶ τοῦ θέματος στὴν *Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*³⁵. Συνεχίσθηκε μὲ ἀνταπάντηση τοῦ Ἀλιβιζάτου³⁶ καί δευτερολογία τοῦ Μεσσηνίας Μελετίου, σὲ ἔντονα προσωπικὸ τόνο καί μὲ αἰχμὲς ἐναντίον τοῦ Ἀλιβιζάτου³⁷, γεγονός πού ὠδήγησε τὸν τελευταῖο νὰ τριτολογήσῃ, ἐπικαλούμενος τό «κατάντημα» τοῦ ἀρχιερέως, ὁ ὁποῖος ἐξῆλθε «τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως»³⁸.

Στὴν ἴδια κατηγορία θὰ μπορούσε νὰ προστεθῇ καί ἡ περίπτωση τοῦ Δημητρίου Πετρακάκου (1872-1946), Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης καί ἐν συνεχείᾳ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ὁ Πετρακάκος, ὁ ὁποῖος διετέλεσε διδάκτωρ (1900) καί ἐν συνεχείᾳ Ὑφηγητῆς (1908-1911) τῆς Νομικῆς Ἀθηνῶν, ἐπανῆλθε ὡς τακτικὸς Καθηγητῆς τῆς ἑδρας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τῆς ἰδίας Σχολῆς μόλις τὸ 1942, διὰ μεταθέσεως ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Θεσσαλονίκης, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὡς Καθηγητῆς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς προηγηθεῖσες ἀτελέσφορες προσπάθειες ἐκλογῆς του στὴ Νομικὴ Ἀθηνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1912, 1915 καί 1939, ἀντιστοίχως³⁹. Παρὰ τὴν ἀποτυχία του νὰ

33. Μεσσηνίας Μελετίου, «Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου», *Θεολογία* 4, 3 (1926), σσ. 183-189.

34. Ὁ Μεσσηνίας Μελέτιος, ὡς ἀρχιμανδρίτης, χάρισε στὴν ἐπιστήμη τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου πολύτιμο σύγγραμμα: Μ. Σακελλαροπούλου, *Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἰσχύοντος νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Πατριαρχείου καί ἐν Ἑλλάδι*, ἐκδ. Μιχ. Ἰ. Σαλιβέρου, Ἀθῆναι 1898.

35. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῶν θρόνου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* Α' (1926), σσ. 259-280.

36. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Καὶ πάλιν ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως», *Θεολογία* 4, 4 (1926), σσ. 351-359.

37. Μεσσηνίας Μελετίου, «Καὶ πάλιν ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως», *Θεολογία* 5, 1 (1927), σσ. 81-85.

38. Ἀμ. Σ. Ἀλιβιζάτος, «Εἰς δευτερολογίαν ἀπάντησις», *Θεολογία* 5, 2 (1927), σ. 172.

39. Περὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς σταδιοδρομίας τοῦ Δημητρίου Α. Πετρακάκου βλ. Ἰω.

ἐκλεγῇ τὸ 1939, ἰδιαιτέρως θετικὰ ἐξετιμήθησαν ἀπὸ τὴν ὀρισθεῖσα τριμελῇ ἐξεταστικῇ ἐπιτροπῇ τὰ δύο πλέον πρόσφατα ἄρθρα του «Ὁ Γάγγης Παῖσιος ὡς Κανονολόγος» (1937)⁴⁰ καί «Πρὸ τῆς Διορθοδόξου Συνόδου: Κανονικὰ Προβλήματα» (1938-1939)⁴¹, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶχαν δημοσιευθεῖ στὸ ἔγκυρο περιοδικὸ *Θεολογία*.

Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ περίπτωση τοῦ μακαριστοῦ νομομαθοῦς Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα (Τζωρτζάτου, 1918-1985), ὁ ὁποῖος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1975-1978 δημοσίευσε στὴ *Θεολογία* σειρὰ ἄρθρων του περὶ τῶν «βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως»⁴² τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁴³, τῆς Πολωνίας⁴⁴, τῆς Ἀλβανίας⁴⁵, καθὼς καὶ περὶ τῆς τότε ἰσχύουσας δικονομίας τοῦ Πατριαρχείου τῆς Σερβίας⁴⁶. Βεβαίως, ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐκδοτικὴ προσπάθεια τοῦ πολιοῦ ἱεράρχου εἶχε ἤδη ξεκινήσει ἀπὸ τὸ ἔτος 1967, μὲ τὴν κωδικοποιητικὴ συλλογὴ τοῦ *Ἡ καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου*⁴⁷ καὶ συνεχίσθηκε τὸ 1972 μὲ τὸν μνημειώδη

Καράκωστα, *Ἱστορία τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν: Γ' Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (1911-1940)*, ἐκδ. Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2017, σσ. 58-61, 236-239 καὶ 656-659, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος, *Ἱστορία τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν: Δ' Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (1941-1974)*, ἐκδ. Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2020, σσ. 60-61.

40. Δ. Α. Πετρακάκος, «Ὁ Γάγγης Παῖσιος ὡς Κανονολόγος», *Θεολογία* 15, 3 (1937), σσ. 193-207 καὶ 15, 4 (1937), σσ. 289-322.

41. Δ. Α. Πετρακάκος, «Πρὸ τῆς Διορθοδόξου Συνόδου: Κανονικὰ Προβλήματα», *Θεολογία* 16, 3-4 (1938), σσ. 262-275 καὶ 289-307· 17, 2-4 (1939), σσ. 160-167, 249-256 καὶ 322-328.

42. Τὰ ἄρθρα αὐτὰ συμπληρώνουν οἱ μελέτες τοῦ Β. Δ. Τζωρτζάτου: «Τὸ Αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου», *Θεολογία* 47, 3 (1976), σσ. 450-462, καὶ «Ἡ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπαγωγὴ τῶν ἐν Διασπορᾷ Ἑλληνικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἀνάκλησις αὐτῆς», *Θεολογία* 48, 1 (1977), σσ. 21-32.

43. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», *Θεολογία* 48, 3-4 (1977), σσ. 442-487 καὶ 658-708.

44. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», *Θεολογία* 46, 1 (1975), σσ. 62-93.

45. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Ἡ Αὐτοκέφαλος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας καὶ οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως αὐτῆς», *Θεολογία* 46, 4 (1975), σσ. 689-739.

46. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Ἡ Δικονομία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», *Θεολογία* 49, 4 (1978), σσ. 635-671.

47. Β. Δ. Τζωρτζάτος, *Ἡ καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς*

τόμο⁴⁸ περί των «*βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων*»⁴⁹. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὁ Κίτρος Βαρνάβας ἐπέλεξε τὴ Θεολογία γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐπιμοχθοῦ αὐτοῦ ἔργου⁵⁰, μαρτυρεῖ τὸ αὐξημένο κύρος ποὺ ἀπελάμβανε τὸ περιοδικὸ καὶ ὡς πρὸς τὴ δημοσίευση μελετῶν Κανονικοῦ Δικαίου, παρὰ τὴν τότε κυκλοφορία ἤδη δύο ἐξειδικευμένων νομοκανονικῶν ἐπιθεωρήσεων, τοῦ Ἀρχιεῖου Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Χριστιανοῦ.

Ἡ χρονικὴ δὲ σύμπτωση τῆς ἐκδόσεως τῶν μελετῶν αὐτῶν στὴ Θεολογία μὲ τὴν ἔναρξη καὶ ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν τῆς εἰδικῶς συσταθείσης Κληρικολαϊκῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς σύνταξη νέου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ν. 590/1977), ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Σεραφεῖμ, στὴν ὁποία μετεῖχε ὡς μέλος ὁ Κίτρος Βαρνάβας⁵¹, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Ἀντιθέτως, εἶναι μᾶλλον δηλωτικὴ τῆς μεθόδου ποὺ ἀκολούθησε καὶ τῶν πηγῶν ποὺ χρησιμοποίησε ὁ ἐν λόγῳ ἀρχιερεὺς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, ὄχι μόνον ἀξιοποίησε τὴν ἐμπειρία καὶ τὴ

συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, Ἀθῆναι 1967.

48. Συναφῶς ἀναφέρονται καὶ τὰ κάτωθι ἔργα τοῦ Κίτρος Βαρνάβα, τὰ ὁποῖα προηγήθηκαν τῶν δημοσιεύσεων του στὴ Θεολογία: Β. Δ. Τζωρτζάτος, *Ἡ δικονομία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ρουμανίας, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως*, Ἀθῆναι 1973· ὁ ἴδιος, *Οἱ νέοι βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας – Παράρτημα τοῦ βιβλίου: Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων*, Ἀθῆναι 1973· ὁ ἴδιος, *Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως*, Ἀθῆναι 1974. 49. Β. Δ. Τζωρτζάτος, *Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων*, ἐκδ. Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Ἀθῆναι 1972.

50. Βλ. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Ἡ Αὐτοκέφαλος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας...», ὅ.π., σ. 689: «Ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 1972 συγκεντρωτικῶς τοῦ ἔργου περὶ τῶν βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, ἦτοι Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας (ἧς καὶ ἡ Δικονομία ἐν ἰδιαιτέρῳ τόμῳ) καὶ Βουλγαρίας, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας ἐργασίας ὀλοκληροῦται ἤδη καὶ ὁ κύκλος πασῶν τῶν Αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, τουτέστι τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου (1974), Ἑλλάδος (1967), Πολωνίας (1975) καὶ Ἀλβανίας (1975)».

51. Περὶ τῆς συστάσεως, συγκροτήσεως καὶ συνθέσεως τῆς Κληρικολαϊκῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ σύνταξη Σχεδίου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος βλ. Β. Δ. Τζωρτζάτος, «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος...», ὅ.π., σσ. 659-660.

γνώση ποὺ ἀπεκόμισε ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἐνασχόλησή του μὲ τοὺς βασικοὺς θεσμοὺς διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, ἀλλὰ τὴν ἐπεξέτεινε οὐσιωδῶς, μελετώντας παράλληλα καὶ τοὺς διοικητικοὺς καὶ δικονομικοὺς θεσμοὺς τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν⁵². Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἐντάξουμε καὶ τὶς ὡς ἄνω δημοσιεύσεις τοῦ Κίτρου Βαρνάβα στὸ περιοδικὸ μεταξὺ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας νομοτεχνικῆς καταστρώσεως καὶ συντάξεως τοῦ ἰσχύοντος Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

III. Ἡ Θεολογία ὡς πρωτογενὴς πηγὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου

Πρώτιστα ὅμως ἡ λειτουργία τῆς Θεολογίας ὡς πρωτογενοῦς πηγῆς ἀφορᾷ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ὡς ἐπιστημονικοῦ κλάδου. Μέσα ἀπὸ τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ καιροὺς στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ, ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν πρῶτο ἐκεῖνο τοῦ Ἀλιβιζάτου τὸ 1923 μέχρι καὶ τὰ πλέον πρόσφατα⁵³, διαγράφονται ξεκάθαρα οἱ μεθοδολογικὲς τάσεις ποὺ κυριάρχησαν στὸ Ὁρθόδοξο Κανονικὸ Δίκαιο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑκατονταετοῦς κυκλοφορίας τοῦ περιοδικοῦ.

52. Βλ. συναφῶς Δ. Λαδόπουλος, «Ὁ Κίτρος Βαρνάβας – Βιογραφικά», στό: *Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρος Βαρνάβαν ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς ἀρχιερατείας του*, Ἀθῆναι 1980, σσ. 25-42, ἐδῶ σσ. 35-36: «Ἐκτὸς τῶν ἐξαιρέτων ποιμαντικῶν καὶ διοικητικῶν αὐτοῦ ἱκανοτήτων, ὁ Σεβ. Κίτρος Βαρνάβας διακρίνεται καὶ διὰ τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ μόρφωσιν, τὴν γλωσσομάθειαν καὶ τὴν νομοκανονικὴν του κατάρτισιν, μάλιστα τὴν σχετιζομένην πρὸς τοὺς διοικητικοὺς θεσμοὺς, τοὺς διέποντας τὴν ζωὴν τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. ... Οὕτω, συμμετέσχε τὸ 1959 εἰς τὴν δεκατριμελῆ ἐξ Ἀρχιερέων Ἐπιτροπὴν Συντάξεως τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ 1962 εἰς τὴν διὰ Νόμου συσταθεῖσαν Νομοπαρασκευαστικὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς σύνταξιν νέου Καταστατικοῦ Χάρτου καὶ προσφάτως εἰς τὴν διὰ Νόμου καὶ πάλιν συσταθεῖσαν κληρικολαϊκὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ 1974/1976, ἥτις συνέταξε τὸν νῦν ἰσχύοντα Καταστατικὸν Χάρτην».

53. Βλ. D. Heith-Stade, "Beyond Autocephaly: Models of the Regional Church in the Canonical Tradition", *Θεολογία* 95, 1 (2024), σσ. 409-432· Φ. Ν. Σπανόπουλος, «Τὸ κατασταλτικὸ μέτρο τῆς ἐπιφωνήσεως στοὺς ἱεροὺς κανόνες», *Θεολογία* 95, 4 (2024), σσ. 123-134· Ἀγγελικὴ Γ. Τόκα, «Κανόνας 12/ Ἀποστολικός: "ἄδεκτος" ἢ "δεκτός"; Μία φιλολογικο-κανονικὴ ἐρμηνευτικὴ ἀπόπειρα», *Θεολογία* 96, 2 (2025), σσ. 163-181.

Γίνεται ἐδῶ ἀναφορὰ γενικῶς στὸ Ὁρθόδοξο Κανονικὸ Δίκαιο καὶ ὄχι μόνον στὸ ἐλληνικόν, καθὼς ἡ Θεολογία ἔχει φιλοξενήσει καὶ σπουδαῖες μελέτες ἀπὸ μὴ ἐλληνοφώνους κανονολόγους καὶ θεολόγους. Ξεχωρίζουν ἐκείνες τῶν μεγάλων διανοητῶν τῆς ρωσικῆς διασπορᾶς, μὲ πρῶτο τὸν π. Νικόλαο Afanasiev (1893-1966), κορυφαῖο Ὁρθόδοξο κανονολόγο τοῦ περασμένου αἰῶνος⁵⁴, ὁ ὁποῖος χάρισε στὸ περιοδικὸ Θεολογία ἄρθρο του στὴ γαλλικὴ «Περὶ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης»⁵⁵, ὅπου, μὲ ἀφορμὴ κριτικὴ παρουσίαση βιβλίου τοῦ Καθηγητοῦ Oscar Cullmann (1902-1999)⁵⁶, μᾶς παρουσιάζει μὲ ἐνάργεια τὴ θεωρία του περὶ εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας⁵⁷. Συν-αφῶς γίνεται μνεία τοῦ ἁρθρου στὴν ἀγγλικὴ τοῦ ἐπίσης μεγάλου λειτουργιολόγου π. Ἀλεξάνδρου Schmemmann (1921-1983)⁵⁸ περὶ «ἐνό-τητος, χωρισμοῦ καὶ ἐπανενώσεως»⁵⁹, τὸ ὁποῖο ἐξετάζει τὴν οὕτω καλουμένη «θεολογία τοῦ σχίσματος» ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου ἐκ-κλησιολογίας. Στὴν ἴδια κατηγορία θὰ μπορούσε νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ διακεκριμένου Ρουμάνου Καθηγητοῦ π. Λιβίου Στάν (1910-1973)⁶⁰ νὰ δημοσιεύσῃ στὴ Θεολογία τὴν πρωτοποριακὴ ὁμιλία ποὺ ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν του σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης «περὶ τῶν θεμελιωδῶν κανονικῶν ἀρχῶν

54. Περὶ τοῦ π. Νικολάου Afanasiev βλ. ἐνδεικτικῶς M. Plekon, "Nicolas Afanasiev: Explorer of the Eucharist, the Church, and Life in Them", στό: M. Plekon, *Living Icons – Persons of Faith in the Eastern Church*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 2002, σσ. 149-177.

55. N. Afanassieff, «L'Apôtre Pierre et l'évêque de Rome», *Θεολογία* 26, 3-4 (1955), σσ. 465-475 καὶ 620-641.

56. O. Cullmann, *Saint Pierre: Disciple, Apôtre, Martyr – Histoire et théologie*, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel – Paris 1952.

57. Βλ. Ἰω. Ζηζιούλας, «Ἡ Εὐχαριστιακὴ Ἐκκλησιολογία στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση», *Θεολογία* 80, 4 (2009), σσ. 5-25.

58. Περὶ τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Schmemmann βλ. ἐνδεικτικῶς M. Plekon, "Alexander Schmemmann: Teacher of Freedom and Joy in the World as Sacrament", στό: M. Plekon, *Living Icons...*, ὁ.π., σσ. 178-202.

59. A. Schmemmann, "'Unity', 'Division', 'Reunion' in the Light of Orthodox Ecclesiology", *Θεολογία* 22, 2 (1951), σσ. 242-254.

60. Περὶ τοῦ π. Λιβίου Στάν βλ. ἐνδεικτικῶς Em.-I. Roman, "The Contribution of Professor Liviu Stan to the Promotion of the Inter-Orthodox, Inter-Christian and Inter-religious Dialogue", *Teologie Ortodoxă* 18 (2013), σσ. 163-176.

τῆς Ὁρθοδοξίας»⁶¹, ἡ ὁποία ἄνοιξε νέους δρόμους γιὰ τὸν κλάδο ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε Συγκριτικὸ Κανονικὸ Δίκαιο⁶².

Μὲ τὸν κίνδυνο ἀπλουστεύσεως ποὺ ἐνέχει κάθε ἀπόπειρα σχηματοποιήσεως, θὰ μπορούσαμε νὰ κατατάξουμε τὶς δημοσιευθεῖσες στὴ Θεολογία μελέτες Κανονικοῦ Δικαίου σὲ δύο εὐρεῖες κατηγορίες μὲ κριτήριό τὴ μεθοδολογικὴ ἀφετηρία τους: σὲ ἐκεῖνες ποὺ διαπνέονται ἀπὸ χαρακτήρα νομικο-ιστορικὸ καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ ἐμφοροῦνται ἀπὸ πνεῦμα φιλοσοφικο-θεολογικόν⁶³. Ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐκπλήσσει, καθὼς ἀντικατοπτρίζει γενικώτερες τάσεις ποὺ κυριάρχησαν στὸ Κανονικὸ Δίκαιο, τὸ ὁποῖο ἀλληλεπέδρασε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα μὲ τὶς μεθόδους πολλῶν συγγενῶν κλάδων προτοῦ ἀναδειξοῦν τὴν ἰδιοπροσωπία του.

Α. Ἡ «νομικο-ιστορικὴ» προσέγγιση

Στὴν πρώτη κατηγορία θὰ μπορούσαν νὰ ἐνταχθοῦν, ἐκ τῶν παλαιότερων, οἱ μελέτες τῶν ἀειμνήστων Ἀλιβιζάτου, Πετρακάκου, Χριστοφιλοπούλου, Μαντζουνέα, Τρωιάνου (1933-2024), καθὼς καὶ τῶν Ὁμοτίμων Καθηγητῶν Παναγιώτου Μπούμη, Ἰωάννου Κονιδάρη καὶ Βλασίου Φειδᾶ. Ὁ τελευταῖος, ἂν καὶ κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, εἶναι ἐξ ἴσου γνωστὸς καὶ ὡς διακεκριμένος κανονολόγος. Κοινὸ γνώρισμα ὅλων τῶν προαναφερθέντων εἶναι ἡ νομικὴ παιδεία ποὺ κατεῖχαν, εἴτε ὡς κύριο γνωστικὸ ἀντικείμενο σπουδῶν εἴτε ἐκ παραλλήλου μὲ τὴ θεολογικὴ τους κατάρτιση⁶⁴. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπέδρασε καταλυτικὰ

61. Α. Στάν, «Περὶ τῶν θεμελιωδῶν κανονικῶν ἀρχῶν τῆς Ὁρθοδοξίας», Θεολογία 39, 1 (1968), σσ. 5-18.

62. Περὶ τοῦ δικαιοῦ αὐτοῦ κλάδου βλ. N. Doe, *Comparative Religious Law: Judaism, Christianity, Islam*, Cambridge University Press, Cambridge 2018. Περὶ τῆς συγκριτικῆς ἀξιοποιήσεως τῶν θεμελιωδῶν κανονικῶν ἀρχῶν βλ. ἐπίσης N. Doe, *Christian Law: Contemporary Principles*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

63. Ἡ διάκριση αὐτὴ στηρίζεται στὸ ἔργο τοῦ D. Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition, 381-883*, Oxford University Press, Oxford 2015, σσ. 12-13.

64. Ὅπως στὴν περίπτωση τῶν Ἀλιβιζάτου (σπουδὲς σὲ Θεολογία καὶ Δίκαιο στὴ Λειψία καὶ τὸ Βερολῖνο), Μπούμη (σπουδὲς σὲ Θεολογία καὶ Νομικὴ στὸ Μόναχο) καὶ Φειδᾶ (μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Ἰνστιτούτο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου καὶ Ἐκκλησιαστικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὴ

στο να προσδώσουν στο Κανονικό Δίκαιο, μέσω των μελετών τους, τὸν χαρακτήρα δικαιοῦ κλάδου ἐμπειρικλείοντος στοιχεῖα Δημοσίου (Συνταγματικοῦ, Διοικητικοῦ, Ποινικοῦ, Δικονομικοῦ), ἀλλὰ καὶ Ἰδιωτικοῦ (Ἀστικοῦ) Δικαίου, ἰδίως ὡς πρὸς τὶς ρυθμιζόμενες ὑπ' αὐτοῦ γαμικὲς καὶ περιουσιακὲς-ἐμπράγματατες σχέσεις.

Συνέπεια τῆς μεθοδολογικῆς αὐτῆς ἐπιλογῆς ἦταν ἡ σαφὴς ὀργάνωση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ὕλης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου μετὰ βάση νομικὲς κατηγορίες. Μετὰ τὴν ἐξαίρεση τῶν καθαρῶς ἱστορικοῦ χαρακτήρος μελετῶν, ὅπως λόγου χάριν ἐκείνη τοῦ Καθηγητοῦ Φειδᾶ περὶ τῆς «Ἰωαννείου ἀποστολικότητος τοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως»⁶⁵, στὴ μεγάλη πλειονότητά τους οἱ συμβολὲς στὸ περιοδικὸ Θεολογία τῶν ὡς ἄνω κανονολόγων ἀνέδειξαν τοὺς Θεῖους καὶ Ἱεροὺς Κανόνες ὄχι ὡς μουσειακὰ εἶδη καὶ ἀπολιθώματα τοῦ δικαιοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ὡς τὴν ἐνεστῶσα καὶ ζῶσα νομοθεσία της. Οἱ Κανόνες δὲν παρουσιάζονται ὡς τμῆμα τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ὡς τὸ ἐφαρμοστέο μέχρι καὶ σήμερα δίκαιον αὐτῆς. Ὡς παραδείγματα ἐντελῶς ἐνδεικτικὰ μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν οἱ μελέτες τῶν Κονιδάρη, «Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Μητρόπολις Γερμανίας καὶ ὁ Καταστατικὸς αὐτῆς Χάρτης»⁶⁶, Μπούμη, «Ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἐπισκόπων»⁶⁷, Μαντζουνέα, «Ἡ ιδιότης τοῦ ρασοφόρου μοναχοῦ»⁶⁸, Φειδᾶ, «Τὸ ζήτημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν» (ἀγγλιστί)⁶⁹, Χριστοφιλοπούλου, «Ἡ εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν

Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου). Περὶ τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν τοῦ Καθηγητοῦ Φειδᾶ βλ. τὸ αὐτοβιογραφικὸ ἔργο του: Βλ. Ἰω. Φειδᾶς, *Λεβιάθαν, ἥτοι ἡ φύση, ἡ μορφή καὶ ἡ ἐξουσία μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας – Αἴσιον ὁδοιπορικὸν ζωῆς ἐνὸς πολυκύμαντου δημοσίου βίου μιᾶς σημαντικῆς ἐκατονταετίας περίπου*, Ἀθήνα 2024, σσ. 33-39.

65. Βλ. Ἰω. Φειδᾶς, «Ἡ Ἰωάννιος ἀποστολικότης τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Θεολογία* 67, 2 (1996), σσ. 230-267.

66. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, «Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Μητρόπολις Γερμανίας καὶ ὁ Καταστατικὸς αὐτῆς Χάρτης», *Θεολογία* 50, 1 (1979), σσ. 71-89.

67. Π. Ἰ. Μπούμης, «Ἡ Διαδικασία τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἐπισκόπων – Ἡ πραγματικὴ ἔννοια τοῦ “ψήφω κλήρου καὶ λαοῦ” καὶ ἡ ἐφαρμογὴ του», *Θεολογία* 75, 1 (2004), σσ. 105-130.

68. Εὐ. Μαντζουνέα, «Ἡ ιδιότης τοῦ ρασοφόρου μοναχοῦ», *Θεολογία* 50, 4 (1979), σσ. 869-888.

69. V. Phidas, “The Question of the Priesthood of Women”, *Θεολογία* 66, 2 (1995), σσ. 240-274.

προσέλευσις τῶν ἁλλοθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων»⁷⁰, καθὼς καὶ ἡ μνημειώδης ὁμιλία τοῦ Τρωιάνου στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τοῦ ἔτους 1997, «Ἐννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ “νόμου” στοὺς Ἑλλήνες Πατέρες»⁷¹.

Β. Ἡ «φιλοσοφικο-θεολογική» προσέγγιση

Στὴ δευτέρη κατηγορία μελετῶν Κανονικοῦ Δικαίου, ἐκείνων μὲ φιλοσοφικο-θεολογικὸ πνεῦμα, ἀνήκουν –μεταξὺ ἄλλων– ἐκείνες τῶν Afanasiev, Schmemmann, καθὼς καὶ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Κωνσταντίνου Μουρατίδου (1918-2001). Τὸ κύριο γνῶρισμα τῶν συμβολῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι ἀντιτίθενται σὲ αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζουν ὡς «νομικισμό» ἢ «ἐκνομισμό» τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ ἀπορρίπτουν τὶς σύγχρονες δικαιοκῆς κατηγοριοποιήσεις ὡς ἀκατάλληλες νὰ περιγράψουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ περιεχόμενο τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων, τοὺς ὁποίους προσλαμβάνουν ὡς τὴν ἱστορικὴ ἀποτύπωση τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Afanasiev προτιμᾷ τὸν ὄρο «δύναμη τῆς ἀγάπης»⁷² καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ «δικαίου» ἀπὸ τὴν «χάριν»⁷³, ὁ δὲ Μουρατίδης, στὸ ἄρθρο του «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν

70. Ἀν. Π. Χριστοφιλόπουλος, «Ἡ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν προσέλευσις τῶν ἁλλοθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων», *Θεολογία* 27 (1956), σσ. 53-60 καὶ 196-205, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ σὲ εἰσαγωγικὴ ὑπόσημείωση (σ. 53) ὅτι «παρὰ τὴν πρόσφατον σχετικῶς δημοσίευσιν ἐν τῇ *Θεολογίᾳ* (τόμ. 25, σ. 211 ἐπ.) τῆς ἐμπεριστατωμένης ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰω. Καρμίρη, ἔκρινα ὅτι δὲν ἐπερίττειεν ἡ δημοσίευσίς τῆς ἀκολουθοῦσης ἀναπτύξεως, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ἡ μέθοδος καὶ τὰ συμπεράσματα διαφέρουν σημαντικῶς τῶν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ». Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ τοῦ Χριστοφιλοπούλου εἶναι ἐνισχυτικὴ τῆς ἐδῶ ὑποστηριζομένης θέσεως περὶ τῆς ἐν ἐπιγνώσει υἱοθετήσεως ὑπὸ τοῦ ἰδίου διαφοροετικῆς μεθοδολογίας, τῆς «νομικο-ιστορικῆς».

71. Σπ. Ν. Τρωϊάνος, «Ἐννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ Νόμου στοὺς Ἑλλήνες Πατέρες», *Θεολογία* 69, 4 (1998), σσ. 660-680.

72. Βλ. χαρακτηριστικῶς Ν. Afanasiev, *The Church of the Holy Spirit*, Μ. Plekon (ἐπιμ.) καὶ V. Permiakov (μετάφρ.), University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 2012, σ. 274: “If the power founded upon love is insufficient in actual life, which has lost the principle of love, it is on the contrary completely sufficient in the Church, where love is the first and the last principle. Juridical power is a substitute for love in actual social life, a substitute as perfect as possible in a very imperfect life. In the Church, where perfect love dwells, there is no need for such a substitute”.

73. Βλ. ἐνδεικτικῶς τὴ μνημειώδη μελέτη τοῦ Ν. Ν. Afanasiev, “The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable?”, *St. Vladimir’s Seminary Quarterly* 11 (1967), σσ.

τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου»⁷⁴, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση καὶ τῆς θεωρίας τοῦ Rudolph Sohm⁷⁵, ἀσκεῖ δριμύεια κριτικὴ στὴν «ἐκκοσμίκευση» καὶ «νομικοποίηση» τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Κανονικοῦ Δικαίου.

Σὲ αὐτὴν τὴν ἴδια κατηγορία ἐντάσσεται σαφῶς καὶ ὁ ἀείμνηστος Χρῆστος Γιανναράς (1935-2024), ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ μὴν ἔφερε ἐπίσημως τὸν τίτλο τοῦ «κανονολόγου», ἀσχολήθηκε ὅμως σὲ ἀρκετὰ ἔργα του μὲ τὸ κρίσιμο ζήτημα τῆς φύσεως τῶν κανόνων, κατηγορώντας τὴν Πενθέκτη Σύνοδο καὶ τὸ Πηδάλιον τῶν Ἀγαπίου Ἱερομονάχου καὶ Ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου γιὰ τὴν καλλιέργεια δικανικοῦ καὶ κωδικοποιητικοῦ πνεύματος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο προωθεῖ τὴν ἰδέα τῆς ἀτομικῆς ἐνοχῆς καὶ ἐξιλεώσεως ἔναντι τῆς σωτηρίας ἐντὸς τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας διὰ τῆς συμμετοχῆς στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας⁷⁶. Ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς κυριαρχεῖ καὶ στὴ μοναδικὴ δημοσιευθεῖσα ἀγγλιστὶ μελέτη τοῦ Γιανναρά στὴ Θεολογία μὲ τίτλο «Ἀνθρώπινα Δικαιώματα καὶ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία»⁷⁷.

Γ. Οἱ περὶ Κανονικοῦ Δικαίου συμβολὲς ἀρχιερέων στὴ Θεολογία

Πέραν τοῦ Γιανναρά, καὶ ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Γέρων Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας, 1931-2023), κάτοχος τῆς ἔδρας τῆς Συστηματι-

54-68, ἐδῶ σ. 67: “errors in canon law are in the main, if not exclusively, a result not of creativity, but are on the contrary a decline of creativity, an extinguishing of the Spirit, the pale inactivity of death ... Mistakes can be avoided only through a clear and correct canonical consciousness and under the condition that canonical creativity always remains full of grace in the Church”.

74. Κ. Δ. Μουρατίδης, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου Α΄: Διαφοροποιήσεις, ἐκκοσμίκευσις καὶ νεώτεραι ἐξελίξεις ἐν τῷ Δικαίῳ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 31, 1-4 (1960), σσ. 129-144, 203-219, 370-400, 552-579· 32, 1-2 (1961), σσ. 12-42 καὶ 496-530.

75. Γιὰ τὶς περὶ δικαίου καὶ χάριτος θέσεις τοῦ Λουθηρανοῦ νομικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ θεολόγου Rudolph Sohm (1841-1917) βλ. ἐνδεικτικῶς J. L. Adams, “Rudolf Sohm’s Theology of Law and the Spirit”, στί: W. Leibrecht (ἐπιμ.), *Religion and Culture: Essays in Honor of Paul Tillich*, Harper and Brothers, New York, NY, 1959, σσ. 219-235.

76. Βλ. Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σσ. 204-205, καὶ ὁ ἴδιος, *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2006, σσ. 115-116.

77. Chr. Yannaras, “Human Rights and the Orthodox Church”, *Θεολογία* 73, 2 (2002), σσ. 381-387.

κῆς Θεολογίας στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τῆς χριστιανοσύνης τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 21ου⁷⁸, εἶναι λιγώτερο γνωστὸς ὡς κανονολόγος. Ὡς τέτοιος ὅμως ἐπέλεξε νὰ ἐμφανισθῇ στὸ περιοδικὸ *Θεολογία*, προσφέροντας σὲ ἐκ νέου ἐπεξεργασμένη μορφή προγενεστέρα μελέτη του⁷⁹, τὴν πιδὸ καθάρια ποὺ ἐγράφη ποτέ, περὶ «Συνοδικοῦ Θεσμοῦ» καὶ τῶν ἱστορικῶν, ἐκκλησιολογικῶν καὶ κανονικῶν προβλημάτων του⁸⁰, ἓνα πραγματικὸ ἀριστούργημα ποὺ κοσμεῖ τὸ περιοδικὸ καὶ γοητεύει κάθε ἀναγνώστη μὲ τὴ φρεσκάδα καὶ τὴν αὐθεντικότητά τῆς σκέψεως τοῦ συγγραφέα του.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε νὰ μνημονεύσουμε καὶ ἀρκετοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι κατέλιπαν στὸ περιοδικὸ σημαντικὲς μελέτες Κανονικοῦ Δικαίου, ἀποδεικνύοντας ἐμπράκτως ὅτι ἐτήρησαν τὴν ἐπιταγὴ τοῦ Β' Κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἐβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου: «προθύμως ἔχει ἀναγινώσκειν ἐρευνητικῶς, καὶ οὐ παροδευτικῶς, τοὺς ἱεροὺς κανόνας». Κάποια ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ ἀναφέρονται εἶναι προφανῆ, ὅπως τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κρήνης κ. Κυρίλλου (Κατερέλου), ὁ ὁποῖος μπορεῖ μὲν νὰ ὑπηρέτησε τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορικῆς Δογματικῆς Θεολογίας, ἀλλὰ εἶναι εὐφύμως καὶ διεθνῶς γνωστὸς ὡς θεράπων τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, καὶ ἤδη ὡς ἀρχιμανδρίτης δημοσίευσε στὴ *Θεολογία* σοβαρὲς νομοκανονικὲς μελέτες, ὅπως «Οἱ Βουλγαροεπίσκοποι καὶ ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως»⁸¹, ἀπόρροια τῆς συστηματικῆς ἐνασχολήσεώς

78. Βλ. J. Chrysavgis, "John Zizioulas and the eagerness for encounter", <<https://international.la-croix.com/news/religion/john-zizioulas-and-the-eagerness-for-encounter/17320> <https://international.la-croix.com/news/religion/john-zizioulas-and-the-eagerness-for-encounter/17320>>, [1.12.2025]: "Yves Congar regarded John Zizioulas, who died on February 2 [2023] at the age of ninety-two, as 'one of the most original and profound theologians of our epoch'. Kallistos Ware believed he was 'generally recognized as the most brilliant and creative theologian in the Orthodox Church today'. Pope Francis once called him 'the greatest Christian theologian of our generation'".

79. Ἡ μελέτη ἐκδόθηκε ἀρχικῶς στὴν καθαρεύουσα στό: *Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς ἀρχιερατείας του*, Ἀθῆναι 1980, σσ. 161-190.

80. Ἰω. Ζηζιούλας, «Ὁ Συνοδικὸς Θεσμός. Ἱστορικά, ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα», *Θεολογία* 80, 2 (2009), σσ. 5-41.

81. Κ. Κατερέλος, «Οἱ Βουλγαροεπίσκοποι καὶ ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως», *Θεολογία* 68,

του στη δεύτερη διδακτορική διατριβή του με τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου κανονολόγου Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Δημητρίου Χωματιανοῦ⁸².

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Παῦλο Μενεβίσογλου (1935-2022), ἓνα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους λογίους ἱεράρχες τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος διεκρίθη ὡς ἐξέχων κανονολόγος, εἰσφέροντας τὰ μέγιστα μέσῳ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ συγγραφικῆς συμβολῆς του στὴν ἀνάπτυξη τοῦ τομέα τῶν πηγῶν τῆς Ὁρθοδόξου κανονικῆς παραδόσεως⁸³. Βεβαίως, στὸ περιοδικὸ *Θεολογία* ἐπέλεξε νὰ μετάσχη μὲ μελέτες του σχετικὲς μὲ τὴν ἄλλη μεγάλη ἐρευνητικὴ «ἀγάπη» του, τὸ Ἅγιον Μύρον, τὸ ὁποῖο ἦταν ἄλλωστε καὶ τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ποὺ ἐξεπόνησε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1991 καὶ 1997 δημοσιεύθηκαν τέσσερις μελέτες τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιερέως σὲ ἰσάριθμα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ⁸⁴, οἱ ὁποῖες ἀπετέλεσαν ἐν συνεχείᾳ τὸν κύριο κορμὸ τοῦ ἐκδοθέντος τὸ 1999 βιβλίου του *Μελετήματα περὶ Ἀγίου Μύρου*⁸⁵, ὡς συνέχεια ἢ συμπλήρωμα τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς.

Ὡς λειτουργιολόγος προτίμησε νὰ παρουσιασθῇ στὴ *Θεολογία* καὶ ἓνας ἀκόμη διακεκριμένος κανονολόγος, ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Τυρολόης καὶ Σερεντίου Παντελεήμων (Ροδόπουλος, 1929-2019), ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ Καθηγητῆς Κανονικοῦ Δικαίου στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης. Παραδόξως, ἡ μοναδική

1-2 (1997), σσ. 248-264.

82. Κ. Κατερέλος, *Ἡ Κανονικὴ Δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν περίοδο 1204-1235*, ἐκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1995.

83. Περὶ τοῦ Μητροπολίτου Παύλου Μενεβίσογλου καὶ τῆς συμβολῆς του στὸ Κανονικὸ Δίκαιο βλ. τὴ νεκρολογία D. Nikiforos, "Obituary: Metropolitan Pavlos Menevissoglou (1935-2022)", *Ecclesiastical Law Journal* 25 (2023), σσ. 126-138.

84. Βλ. διαδοχικῶς Π. Μενεβίσογλου, «Διάταξις-Ἀκολουθία παρασκευῆς καὶ καθ-αγιασμοῦ τοῦ ἁγίου Μύρου ὑπὸ Δωροθέου Βουλησμά», *Θεολογία* 62, 4 (1991), σσ. 718-740· «Ἡ "ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Μύρου" ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 292 χειρογράφῳ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης», *Θεολογία* 63, 3 (1992), σσ. 385-399· «Ἡ "Ἀκολουθία τοῦ Ἀγίου Μύρου" εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Μ. Εὐχολογίου», *Θεολογία* 65, 4 (1994), σσ. 437-461· «Κατάλογος διατάξεων καὶ ἀκολουθιῶν παρασκευῆς καὶ καθαγιασμοῦ τοῦ Ἀγίου Μύρου», *Θεολογία* 68, 3 (1997), σσ. 432-466.

85. Π. Μενεβίσογλου, *Μελετήματα περὶ Ἀγίου Μύρου*, Ἀθήναι 1999.

μελέτη πού δημοσίευσε στήν ἀγγλική γλῶσσα σέ συνέχειες στοῦ περιοδικοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1957-1958, ὡς νεαρὸς ἀρχιμανδρίτης, ἦταν ἡ διπλωματικὴ ἐργασία πού ἐξεπόνησε στοῦ πλαίσιο τοῦ προγράμματος μεταπτυχιακῶν σπουδῶν πού παρακολούθησε στοῦ Πανεπιστήμιου τῆς Ὁξφόρδης περὶ τοῦ *Εὐχολογίου* τοῦ Σεραπίωνος, Ἐπισκόπου Θμουέως (τέλη 3ου-ἀρχὲς 4ου αἰῶνος)⁸⁶. Συγχρόνως, οἱ ὡς ἄνω μελέτες τῶν Μενεβίσογλου καὶ Ροδόπουλου ἀπέδειξαν τὴν πιστότητα τῆς Θεολογίας στήν παρακαταθήκη τοῦ Ἀλιβιζάτου περὶ ἀρμονικῆς ὠσμώσεως καὶ ἐπιστημολογικῆς ἀλληλοπεριχωρήσεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου μὲ τοὺς κλάδους τῆς Λειτουργικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Λειτουργικῆς-Τελετουργικῆς.

Ὅμοίως, δὲν γίνεται νὰ παραληφθῇ ἡ ἀναφορὰ στὸν ἐμβληματικὸ ἱεράρχη τοῦ Πανσέπτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Σάρδεων Μάξιμο (Χρηστόπουλο, 1914-1986), ἐγκρατὴ περὶ τὰ νομοκανονικά, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ σπουδαία μονογραφία του *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*⁸⁷. Στὸ περιοδικὸ Θεολογία ὁ Σάρδεων Μάξιμος δημοσίευσε μία μόνο μελέτη του κατὰ τὰ ἔτη 1965-1966, σὲ τρία τεύχη, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς κανονικῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γεωργίας (Ἰβηρίας) καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου αὐτῆς⁸⁸. Ἡ σπουδαιότητα τῆς μελέτης αὐτῆς κατεδείχθη περιτράνω 25 χρόνια ἀργότερα, καθὼς ἀξιοποιήθηκε στοῦ πλαίσιο τῶν συζητήσεων γιὰ τὴν ἔκδοση τὸ 1990 Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου ὑπὸ τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περὶ ἐπικυρώσεως τοῦ αὐτοκεφάλου καθεστώτος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γεωργίας καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς πατριαρχικῆς ἀξίας στὸν προκαθήμενο αὐτῆς. Συναφῶς, οἱ ἀρχὲς καὶ τὰ κριτήρια πού περιγράφονται στήν ὡς ἄνω πραγματεία τοῦ πολιοῦ ἱεράρχου ἀπετέλεσαν βάση τῆς προσυνοδικῆς

86. Π. Ἐ. Ροδόπουλος, "The Sacramentary of Serapion", *Θεολογία* 28, 2-4 (1957), σσ. 252-275, 420-439 καὶ 578-591· 29, 1-2 (1958), σσ. 45-54 καὶ 208-217.

87. Σάρδεων Μάξιμος, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ – Ἱστοριοκανονικὴ μελέτη*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972. Τὸ πολῦτιμο αὐτὸ σύγγραμμα κυκλοφορεῖ ἐκ νέου σὲ τρίτῃ ἔκδοσιν ἐλληνιστὶ καὶ σὲ δευτέρῃ ἔκδοσιν ἀγγλιστὶ στῇ σειρᾷ «Ἀνάλεκτα Βλατάδων» τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν (2025).

88. Σάρδεων Μάξιμος, «Ἡ Ἐκκλησία Γεωργίας (Ἰβηρίας) καὶ τὸ αὐτοκέφαλον αὐτῆς», *Θεολογία* 36, 3-4 (1965), σσ. 353-372 καὶ 529-548· 37, 1 (1966), σσ. 5-13.

μελέτης τοῦ θέματος «Τὸ αὐτοκέφαλον καὶ τὸ αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτῶν»⁸⁹, ἔστω καὶ ἂν τελικῶς μόνον ὁ θεσμός τοῦ αὐτονόμου ἀπετέλεσε ἀντικείμενο κανονικῆς ρυθμίσεως ἀπὸ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο⁹⁰, καθὼς τὸ περὶ αὐτοκεφάλου κείμενο δὲν συμπεριελήφθη τελικῶς στὴν ἡμερησία διάταξη αὐτῆς, λόγω μὴ ἐπιτεύξεως *consensus* μεταξὺ τῶν κατὰ τόπους Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου ὑπογραφῆς τοῦ Τόμου Αὐτοκεφαλίας⁹¹.

Μὲ μία μελέτη στὴν ἀγγλική περὶ «Συνοδικῆς νομοθεσίας καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων τῆς πολιτείας» συμμετείχε ἐπίσης στὸ περιοδικὸ Θεολογία καὶ ἓνας ἄλλος διακριθεὶς περὶ τὰ νομοκανονικὰ ἀρχιερεὺς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Κορίνθου Παντελεήμων (Καρανικόλας, 1919-2006)⁹², τοῦ ὁποῖου ἡ συμβολὴ στὸ Κανονικὸ Δίκαιο εἶναι γνωστὴ κυρίως μέσῳ τῶν τριῶν Κλειδῶν ποὺ δημοσίευσε: «τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας»⁹³, τῶν «Ὁρθοδόξων κανονικῶν διατάξεων»⁹⁴ καὶ τῶν «πρακτικῶν καὶ κειμένων τῶν τοπικῶν καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς

89. Βλ. Ἑλβετίας Δαμασκηνός, «Μάξιμος Μητροπολίτης Σάρδεων (1914-1986)», στό: Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986, τόμ. Α', ἐκδ. Ἰδρύματος διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἑνότητα ATEF DANIAL, Γενεύη 1989, σσ. 77-101, ἐδῶ σ. 96: «Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι πράγματι πολύτιμος διὰ τὴν πληρεστέραν προετοιμασίαν τοῦ θέματος: Τὸ αὐτοκέφαλον καὶ τὸ αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀναγραφῇ εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς μελλούσης νὰ συγκληθῇ Δ' Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως» (ἐμφαση στὸ κείμενο).

90. Βλ. τὸ κείμενο «Τὸ Αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτοῦ» τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου στό: Α. Melloni (ἐπιμ.), *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta – Editio Critica*, τόμ. IV/3: *Concilium Cretense - 2016*, Brepols Publishers, Turnhout 2016, σσ. 1292-1315, καθὼς καὶ τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ Κ. Κατερέλου, «Τὸ Αὐτοκέφαλο καὶ τὸ Αὐτόνομο στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο», *Θεολογία* 87, 1 (2016), σσ. 107-121.

91. Βλ. συναφῶς Δ. Νικολακάκης, «Τὸ Αὐτοκέφαλον καὶ τὸ Αὐτόνομον στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 86, 4 (2015), σσ. 199-212, ἐδῶ σσ. 208-210.

92. P. K. Karanikolas, "Synodical Legislation and State Ecclesiastical Law", *Θεολογία* 52, 2 (1981), σσ. 217-227.

93. Π. Κ. Καρανικόλας, *Κλείς τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀστήρ – Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1970.

94. Π. Κ. Καρανικόλας, *Κλείς Ὁρθοδόξων κανονικῶν διατάξεων*, ἐκδ. Ἀστήρ – Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1979.

ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας»⁹⁵. Ἀντιθέτως, λιγώτερο γνωστὸς ὡς εἰδικὸς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου θεωρεῖται σήμερα ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Γέροντων Κένυας κ. Μακάριος (Τηλλυρίδης), ἱεράρχης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος τιμᾶται ἰδιαιτέρως γιὰ τὸ ἱεραποστολικό του ἔργο. Καὶ ὅμως ἤδη ὡς λαϊκὸς ἐπέλεξε τὸ περιοδικὸ *Θεολογία* γιὰ νὰ δημοσιεύσῃ τὴ μετάφραση στὴν ἀγγλικὴ ἐνὸς μοναστικοῦ τυπικοῦ, τὴν ὁποία εἶχε καταθέσει ὡς μεταπτυχιακὴ ἐργασία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης⁹⁶. Ἀργότερα δέ, ὡς ἐπίσκοπος πλέον, δημοσίευσε δεύτερη μετάφρασή του τῶν «μοναστικῶν κανόνων τῆς ἐν Ρίγα Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τοῦ Ἁγίου Σεργίου», συνοδευομένη ἀπὸ συνοπτικὸ ἀλλὰ κατατοπιστικὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα⁹⁷.

Ὅλοι οἱ ὡς ἄνω ἀρχιερεῖς θὰμποροῦσαν νὰ καταταγοῦν, μὲ βάση τὸ κανονικό τους ἔργο, σὲ μία ἀπὸ τὶς δύο προαναφερθεῖσες κατηγορίες: τὴ νομικο-ἱστορικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικο-θεολογική.

Δ. Ἡ μέσω τῆς Θεολογίας ἀνάδειξη τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ὡς αὐτοτελοῦς ἐπιστημονικοῦ κλάδου

Ἀντιθέτως, ξεχωριστὴ μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου (Παπαθωμᾶ), ὁ ὁποῖος ἤδη ὡς λαϊκὸς⁹⁸ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὡς ἀρχιμανδρίτης δημοσίευσε στὴ *Θεολογία* σειρὰ πρωτοποριακῶν μελετῶν ἀνηκουσῶν κυρίως στὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει «Κανονικὴ Ἐκκλησιολογία»⁹⁹. Οἱ μελέτες

95. Π. Κ. Καρανικόλας, *Κλείς πρακτικῶν καὶ κειμένων τῶν τοπικῶν καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1986.

96. Α. Tillyrides, "A Monastic Manual – Translation and Introduction", *Θεολογία* 53, 2 (1982), σσ. 509-519.

97. Μ. Tillyrides, "Monastic Rules of the Holy Trinity and St. Sergei Monastery in Riga", *Θεολογία* 71, 2 (2000), σσ. 438-450· 73, 2 (2002), σσ. 531-549.

98. Gr. D. Papathomas, "La question de l'Hénothéisme. Contribution à l'étude du problème de l'origine des religions", *Θεολογία* 62, 3-4 (1991), σσ. 502-527 καὶ 820-837· 63, 1 (1992), σσ. 132-155. Πρόκειται γιὰ τὴ διπλωματικὴ ἐργασία ποὺ ὑπέβαλε στὴ Σορβόνη (Πανεπιστήμιο Paris IV) στὸ πλαίσιο τοῦ μεταπτυχιακοῦ προγράμματος Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων καὶ Θρησκευτικῆς Ἀνθρωπολογίας.

99. Βλ. Γρ. Δ. Παπαθωμᾶς, «Sources et bibliographie *ad hoc* concernant la question de l'Autocéphalie et de l'Autonomie (Contribution bibliographique à l'étude de la question - Essai préliminaire)», *Θεολογία* 69 (1998), σσ. 772-797· «Ἡ ἀποδοχὴ "Ἐκκλησιαστικῆς Διασπορᾶς" συνεπάγεται ἀνάλυση τῆς Ἐκκλησίας (κανόνας 28/Δ') – Μία ἄλλη ἐκδοχὴ

αὐτὲς μεθοδολογικῶς, ἐὰν ὄχι καὶ ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου, ἐντάσσονται ἁρμονικῶς στὸ πλαίσιο τοῦ νέου ἐγχειριδίου τοῦ *Κανονικοῦ Δίκαιου*¹⁰⁰. Τὸ ἐγχειρίδιο αὐτό, καρπὸς τριακονταετοῦς καὶ πλέον διδακτικῆς καὶ ἐρευνητικῆς προσπάθειας, ἀποτελεῖ μία ὀλοκληρωμένη πρόταση μεθοδολογικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς προσεγγίσεως τῆς Ὁρθοδόξου κανονικῆς παραδόσεως, ἥ αὐτοῦ ποὺ ὁ συγγραφέας ὀνομάζει *Κανονικὴ Οἰκονομία*, δανειζόμενος τὸν ὅρο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης. Οἱ δημοσιευθεῖσες μελέτες τοῦ διακεκριμένου ἱεράρχου Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν στὸ περιοδικὸ *Θεολογία* ἀποτελοῦν ἐφαρμογὴ τῆς νέας αὐτῆς μεθοδολογικῆς του προτάσεως, ἡ ὁποία ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ δίπολο τῆς νομικο-ιστορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικο-θεολογικῆς προσεγγίσεως τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων καὶ ἀναδεικνύει τὴν ἐπιστημονικὴ αὐτοτέλεια τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου.

Συναφῶς, καὶ ἡ ἐλλογιμωτάτη Καθηγήτρια κ. Εἰρήνη Χριστινάκη-Γλάρου ἐπέλεξε τὸ περιοδικὸ *Θεολογία* γιὰ νὰ χαράξῃ νέες μεθοδολογικὲς κατευθύνσεις στὸ Κανονικὸ Δίκαιο. Στὴ βαρυσήμαντη μελέτη τῆς «Τὰ κωλύματα γάμου, ιδίως δὲ στοὺς διαχριστιανικοὺς γάμους» εἰσήγαγε παρεμπιπτόντως γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ὅρο *νομικὸς ἐξεικονισμὸς* ὡς τὴν πλέον προσήκουσα μέθοδο περιγραφῆς τῆς

ἐπιλύσεως αὐτοῦ τοῦ ἐκκλησιο-κανονικοῦ ζητήματος», *Θεολογία* 80, 2 (2009), σσ. 121-142· «Ἡ συνοδικὴ καταδίκη στὸν 19ο αἰ. τῆς Ἐκκλησιακῆς Συνεδαφικότητος τῶν Ἐκκλησιῶν Ρώμης (1848) καὶ Βουλγαρίας (1872), καὶ οἱ ἀπορροές της στὴν ἐξέλιξη τοῦ Ρωμαϊκοῦ Πρωτείου (1870 κ.έ.) – (Μέρος Α΄)», *Θεολογία* 83, 3 (2012), σσ. 131-152· «Ἐκκλησία ἐν Διάλόγῳ», *Θεολογία* 84, 4 (2013), σσ. 7-12· «Synodalité et Saints Canons au sein de l'Église», *Θεολογία* 86, 2 (2015), σσ. 153-169· «Συνοδικὸς Θεσμὸς καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Διοίκηση κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Συνοδικῆς περιόδου μέχρι καὶ τὴν πατριαρχία τοῦ Μ. Φωτίου», *Θεολογία* 86, 4 (2015), σσ. 17-30· «Αὐτοκεφαλισμὸς καὶ “Διασπορά”· Μία σχέση ἀιτίου καὶ αἰτιατοῦ (Συμβολὴ στὴν Θεματολογία τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τοῦ 2016)», *Θεολογία* 87, 1 (2016), σσ. 123-161· «Τὸ καθεστῶς τοῦ Δικαίου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Θρησκευμάτων στὸ πλαίσιο τῆς (νομικῆς ἐνιαίας καὶ Ἐνωμένης) Εὐρώπης», *Θεολογία* 87, 3 (2016), σσ. 119-128· «Ἡ ἀντινομικὴ διαπάλη θεσμικοῦ καὶ χαρακτηριστικοῦ στὴν Ἐκκλησία», *Θεολογία* 88, 1 (2017), σσ. 23-46· «Σταθμοὶ διάπλευσης τῶν Σχέσεων “Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας” καὶ “Κράτους καὶ Ἐκκλησίας” – Ἐννοιολογικὴ ἐπισκόπηση καὶ ἱστορικο-κανονικὸ περίγραμμα», *Θεολογία* 89, 1 (2018), σσ. 23-44· «Ἡ υἱοθέτηση τῆς Αὐτοκεφαλίας στὴ Δύση καὶ τὴν Ἀνατολή», *Θεολογία* 90, 1 (2019), σσ. 235-276.

100. Γρ. Δ. Παπαθωμᾶς, *Κανονικὸ Δίκαιο: Εἰσαγωγὴ στὴν Κανονικὴ Οἰκονομία. Προθεωρία τῆς Κανονικῆς Πράξης*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2024.

τεχνικῆς καταστρώσεως τῶν ἱερῶν Κανόνων¹⁰¹. Ἡ μέθοδος αὐτή, ἡ ὁποία ἐν συνεχείᾳ ἀναλύθηκε διεξοδικῶς στὴ μονογραφία τῆς ἰδίας συγγραφέως *Κανονικὴ θεωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς*, βασίζεται στὴ «φωτογραφικὴ περιγραφὴ τῆς πραγματικότητος» ποὺ ὁ κάθε κανόνας ρυθμίζει¹⁰². Ὁ νομικὸς ἐξεικονισμὸς δίδει ἰδιαίτερη βαρύτητα στὰ πραγματικὰ περιστατικὰ ἐκάστης περιπτώσεως, ὁδηγώντας στὴν *in concreto* ἐφαρμογὴ τοῦ κρισίμου κάθε φορὰ κανόνος καὶ –κατ’ ἐπέκτασιν– στὴν ἐπιβολὴ πλήρως ἐξατομικευμένου κανονικοῦ ἐπιτιμίου καὶ στὴν πραγμάτωση τοῦ σωτηριολογικοῦ σκοποῦ τοῦ κανόνος.

Τέλος, καὶ ὁ ἐντιμολογιώτατος Καθηγητὴς κ. Θεόδωρος Γιάγκου, μέσω τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*, εἰσήγαγε τὸν ὅρο τοῦ *κανονικοῦ συνειδότος*¹⁰³, ὁ ὁποῖος εἶναι κρίσιμος μεθοδολογικὰ ὄχι μόνον γιὰ τὴν προσέγγιση καὶ ἀνάλυση τοῦ ἐρευνητικοῦ καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικοῦ τοῦ ἔργου, ὅπως ἀναδεικνύεται κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ πιὸ πρόσφατο πόνημά του *Ἀλληλογραφία Ἀγίου Νικοδήμου καὶ Δωροθέου Βουλησμά – Τὸ Πηδάλιον καὶ οἱ «περιπέτειές» του*¹⁰⁴, ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα γιὰ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο. Καὶ τοῦτο διότι πρόκειται γιὰ μία μεθοδολογικὴ πρόταση, ἡ ὁποία προσκαλεῖ τὸν ἐρμηνευτὴ τῶν ἱερῶν κανόνων νὰ κινηθῇ πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας τους καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὴ διαχρονία τους. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο προκύπτει μὲ ἐνάργεια σὲ συγκριτικὸ ἐπίπεδο ἡ συνάφεια τοῦ Ὁρθοδόξου Κανονικοῦ Δικαίου μὲ τὴν ἀγγλοαμερικανικὴ νομικὴ παράδοση τοῦ κοινοδικαίου (*common law*)¹⁰⁵, μέσω τῆς ἀνάδειξης τῆς σημασίας τοῦ νομολογιακοῦ προηγουμένου, ἄνευ ὅμως ἀπομειώσεως ἢ

101. Εἰρήνη Π. Χριστινάκη-Γλάρου, «Τὰ κωλύματα γάμου, ἰδίως δὲ στοὺς δια-χριστιανικοὺς γάμους», *Θεολογία* 87, 1 (2016), σσ. 207-231, ἐδῶ σσ. 212-213.

102. Βλ. διεξοδικῶς περὶ τῆς μεθόδου τοῦ νομικοῦ ἐξεικονισμοῦ σὲ Εἰρήνη Π. Χριστινάκη-Γλάρου, *Κανονικὴ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ποινῆς*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2018, σσ. 94-100.

103. Βλ. Θ. Ε. Γιάγκου, «Μέγας Φώτιος καὶ Νικόδημος Ἀγιορείτης» ἡ συμβολὴ τους στὴν ἀποτύπωση τοῦ Κανονικοῦ Συνειδότος», *Θεολογία* 88, 1 (2017), σσ. 175-203.

104. Βλ. Θ. Ε. Γιάγκου καὶ Ἀντ.-Αἰμ. Ταχιάος, *Ἀλληλογραφία Ἀγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτη καὶ Δωροθέου Βουλησμά – Τὸ Πηδάλιον καὶ οἱ «περιπέτειές» του*, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2020, ἰδίως σσ. 244-248.

105. Γιὰ μία ἀνάλογη συσχέτιση μεταξὺ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς ἀγγλοαμερικανικῆς νομικῆς θεωρίας βλ. J. J. Coughlin, *Canon Law: A Comparative Study with Anglo-American Legal Theory*, Oxford University Press, Oxford 2011.

ἀφομοιώσεως τῆς ἰδιοπροσωπίας τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ὡς αὐτοτελοῦς κλάδου.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Κατακλείοντας, ἀπὸ τῇ σύντομῃ περιοδολόγησιν ποὺ προηγήθηκε προκύπτει ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἑκατονταετίαν τῆς κυκλοφορίας τοῦ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* δὲν κατέστη μόνον ἐκφραστὴς τῶν μεθοδολογικῶν τάσεων ποὺ κυριάρχησαν στὸν κλάδον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν περίοδον τῆς ταυτοτικῆς ἀναζητήσεώς του, ἀλλὰ καὶ ἡ μήτρα ποὺ κυοφόρησε καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔθαλψε τὰ νέα ρεύματα ποὺ πλέον δεσπόζουν στὸν κλάδον αὐτό. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι τὸ περιοδικὸν ξεκίνησε ὡς παρακολουθούμενον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ κατέληξε σὲ πρωταγωνιστὴ τῶν μεθοδολογικῶν ἐξελιξεῶν του. Δὲν ἦταν λίγες φορὲς ποὺ μελέτες τοῦ ἐνέπνευσαν τὴ διοικοῦσα Ἐκκλησία, ἐνῶ καὶ σὲ προσωπικὸν ἐπίπεδον ἡ δημοσίευσιν ἄρθρων στὴ *Θεολογία* ὑπῆρξε συχνὰ καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ καὶ εὐρύτερα ἐπιστημονικὴ ἀνέλιξιν τῶν συγγραφέων τους.

Ἦδη τὸ περιοδικὸν ἔχει εἰσέλθει μὲ ἀρίστους οἰωνοὺς στὴ δεύτερην ἑκατονταετίαν τοῦ βίου του. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ συμβολὴ του στὸν χῶρον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου θὰ συνεχίσῃ νὰ εἶναι πρωτοπόρος. Συγχρόνως δὲ ἐκφράζουμε καὶ τὴν εὐχή, ὠρισμένες ἀπὸ τὶς καινοτόμες δράσεις τοῦ περιοδικοῦ στὸ ἐν λόγω ἐπιστημονικὸ πεδίο, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ συγκέντρωσις καὶ ἡ συστηματικὴ παρουσίασις τῆς βιβλιογραφίας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ἐπὶ σχεδὸν τριάκοντα ἔτη ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Χριστοφιλόπουλον, νὰ συνεχισθοῦν ἀπὸ νέους πλέον θεράποντες τοῦ κλάδου.

SUMMARY

The Centennial Contribution of the Journal *Theologia*
in Canon Law

By Grand Ecclesiarch Aetios (Nikiforos), PhD
Cardiff University School of Law and Politics

The article examines the contribution of the journal *Theologia* in the field of Eastern Orthodox Canon Law during the first centennial of its circulation. After the necessary terminological clarifications between the notions “Canon” and “Ecclesiastical” Law and the explanation why the term “Canon Law” was selected for the purpose of this study, three main areas are identified as paradigmatic of the relationship between this journal and Canon Law:

I. *Theologia* as a bibliographical guide for the examination of specialized topics in Orthodox Canon Law, along with the thorough bibliographical catalogue prepared for almost thirty years by the late Professor Christophilopoulos.

II. The articles of this journal on Canon Law as sources of the 20th and 21st centuries ecclesiastical and political history, as well as of the personal history of their authors.

III. *Theologia* as a primary source for the study of the history and development of Orthodox Canon Law. The authors that have contributed with articles in this field are schematically divided into two categories with criterion their methodological orientation between those following the “legal-historical” approach (Alivizatos, Petrakakos, Christophilopoulos, Mantzouneas, Troianos, Boumis, Konidaris, Phidas) and those opting for the “philosophical-theological” approach (Afanasiev, Schmemmann, Mouratidis, Yannaras).

Separate reference is made to certain Hierarchs with special interest in Canon Law, as reflected in studies that they published in *Theologia*. These works can also be classified in one of the abovementioned two categories.

This paper ends with the examination of a group of scholars that through their publications in *Theologia* opened new academic avenues

for the study of Canon Law as an autonomous scientific discipline with a new name (“Canonical Oikonomia”, Metropolitan Professor Gregorios (Papathomas) of Peristerion), special law-making method (“legal depiction”, Prof. Eirini Christinaki) and new methodological approach of application (“canonical consciousness”, Prof. Theodoros Giagkou).